

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Byggnadsarkeologi på 1820-talet : exemplet Lofta kyrka i Småland

Nicklasson, Påvel

Fornvännen 2010(105):3, s. [209]-227 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2010_209

Ingår i: samla.raa.se

Byggnadsarkeologi på 1820-talet

Exemplet Lofta kyrka i Småland

Av Påvel Nicklasson

Nicklasson, P., 2010. Byggnadsarkeologi på 1820-talet. Exemplet Lofta kyrka i Småland. (Building investigations in the 1820s. The example of Lofta parish church in Småland.) *Fornvännen* 105. Stockholm.

19th century archaeology is often seen with contempt by modern archaeologists. Gentlemen of old were dilettantes with no real knowledge of prehistory, of how to excavate or of how to document an ancient monument. Of course some antiquarians were not very skilful. Some however were highly proficient and tried to learn every possible skill they could use in their work.

In this paper I discuss the documentation produced in 1826–27 of Lofta parish's Medieval church outside Västervik in Småland. The church was a severely dilapidated stone edifice with beautiful 15th century murals on the walls and ceiling vaults. The work was directed by Johan Haquin Wallman, perhaps the most skilled antiquarian of his generation. He was sponsored by his friend Jacob Adlerbeth who was a driving force in the patriotic and romantic association *Götiska förbundet*. The artist Carl Samuel Graffman was commissioned to document the murals, which was no minor project. The quality of the resulting report is excellent. Wallman and Adlerbeth were professionals who saved countless monuments from oblivion and destruction. They had a romantic world-view that we might perhaps do well to learn from.

Påvel Nicklasson, Silvergården 7B, SE-261 43 Landskrona
pavelnicklasson@bahnhof.se

Ett av de svårare uppdrag man kan få som byggnadsantikvarie är att dokumentera en medeltida kyrka som ska rivs. Om man inte får lov att använda kamera eller totalstation blir det givetvis ännu svårare. Om man inte ens har tillgång till millimeterrutat papper tror jag att många skulle beteckna uppdraget som i det närmaste omöjligt att utföra på en vetenskapligt acceptabel nivå. På sådana villkor genomfördes dock under 1826 och 1827 en smått enastående dokumentation av Lofta gamla kyrka utanför Västervik i Tjust, norra Småland.

Inom arkeologin brukar 1800-talet ofta framställas i ett motsatsförhållande mot god vetenskap och sunda arkeologiska principer. De idéer

om forntiden man hade var felaktiga och baserades på okunnighet. De utgrävningar som genomfördes brukar ibland jämföras med plundring. Vi ser oss som väsen-skilda från de människor som levde och verkade då. Arkeologin, liksom stora delar av det svenska samhället i övrigt, har vänt 1800-talet ryggen. Vad var det för kulturmarodörer som förstörde vårt kulturarv under 1800-talet? Vad var det som drev dem? Vad hade de för utbildning? Vad använde de för redskap? En av det tidiga 1800-talets skickligaste antikvarier var Johan Haquin Wallman (1792–1853). Det var han som gjorde större delen av dokumentationen av Lofta kyrka. Jag har tidigare skrivit om hur Wallman ägnade större delen av sitt liv åt

antikvariska resor, forskning och arbete åt Vitterhetsakademien (Nicklasson 2008; 2009a; 2009b; 2009c). Wallmans kvarlätenskap är enorm. Förmodligen har ingen annan tidig antikvarie efterlämnat en sådan mängd anteckningar, journaler, rapporter, teckningar och brev som Wallman. Hans papper är en unik källa för kunskap om hur man under tidigt 1800-tal praktiskt gick till väga som fältarkeolog. I den här artikeln skildrar jag hur han handskades med det ovanliga och otacksamma uppdraget att dokumentera en medeltida kyrka som några år senare revs. Dessutom vill jag beskriva den utbildning och de kunskaper en tidig antikvarie hade med sig i fält.

Sommaren 1826

Under försommaren 1826 befann sig Wallman i Södra Vi utanför Vimmerby och drack brunn. Hans hälsa var vacklande. Sedan tonåren led han av tuberkulos. Nästan varje vinter var han sängliggande och flera gånger var han nära att dö. Wallman befann sig på alla plan vid ett lågvattenmärke i livet. Han var skuldsatt upp över öronen. Han hade under de senaste åren förlorat bittra tillsättningsstrider och överklaganden som till sist hade avgjorts av kungen. Under dessa duster hade han blivit förtalad och smutskastad. Eftersom han var barskrapad hade han inga utsikter att få gifta sig med sin stora kärlek Mariana Loenbom. Två år senare gifte hon sig därför med Wallmans gamle studiekamrat, Uppsalafosforisten Vilhelm Fredrik Palmblad. 1826 hade Palmblad redan börjat lägga sina lovar kring fröken Loenbom. Wallmans vänskap med Palmblad byttes i ett oförsonligt hat. Wallman var 1826 en bitter man med självmordstankar.

En av Wallmans få vänner var baron Jacob Adlerbeth, Götiska förbundets starke man (Landen 1997). Han kämpade med näbbar och klor för Wallman i dennes många strider. De båda brevväxlade flitigt. Av denna korrespondens finns drygt 600 brev bevarade, en guldgruva för studiet av hur fornforskare och intellektuella levde och tänkte i början av 1800-talet. Adlerbeth och Wallman hade båda ett passionerat intresse för forntiden.

Våren 1826 bad Adlerbeth sin vän att bege sig till Lofta socken i Tjustbygden i norra Småland. Här fanns en medeltida stenkyrka med vackra

kalkmålningar. Kyrkan var förfallen: församlingen hade planer på att riva den och bygga en ny kyrka. Adlerbeth arbetade som sekreterare på Ecklesiastikexpeditionen i Stockholm, den myndighet som handlade kyrkliga ärenden. Han hade därför god inblick i vad som var på gång. Han önskade att kyrkan skulle dokumenteras av landets skickligaste antikvarie, Wallman, innan den revs. Wallman åtog sig uppgiften (fig. 1).

1800-talet var ett mörkt sekel för Sveriges medeltidskyrkor. Många revs för att ge plats åt nya större och ljusare byggnader. Andra byggdes om till oigenkännlighet. Bara på Öland revs eller ändrades under några decennier 26 av 33 medeltida kyrkor. Däremot skonades 20 västtorn (Boström 1966, s. 35). Orsaken till den intensiva nybyggnationen var att många av de gamla kyrkorna var förfallna. Befolkningen hade vuxit, vilket gjorde att de gamla kyrkorna blev för små. Perioden såg en stadig ekonomisk tillväxt som gjorde det möjligt att finansiera byggnationer. Det vi idag har kvar av medeltidens kyrkor är en spillra. Tack vare pionjärer som Adlerbeth och Wallman har vi en möjlighet att ana vad vi förlorat.

Innan vi granskar Wallmans dokumentation av Lofta kyrka måste vi bedöma vad han hade för utbildning och kunskaper för att åta sig ett så avancerat byggnadsarkeologiskt uppdrag.

Utbildning

Wallman hade studerat vid Uppsala universitet från år 1810. 1815 erlade han magisterexamen. Åren då Wallman vistades i Uppsala är en legendarisk period i svensk lärdomshistoria. Där och då verkade storheter som Erik Gustaf Geijer, Per Daniel Amadeus Atterbom, Erik Johan Stagnelius, Carl Jonas Love Almqvist, Fredrik Vilhelm Palmblad och Jacob Adlerbeth.

Universitetsutbildningen var annorlunda i början av 1800-talet än idag. Professorerna föreläste med utgångspunkt från sin egen forskning. Studenterna förväntades närvara, anteckna och lära sig så mycket som möjligt. Det fanns inga grundkurser där man fick lära sig en fastställd grund i ett ämne. Utbildningen var mera bred än djup. För en filosofie magisterexamen behövde man betyg i åtta av den filosofiska fakultetens tretton ämnen (Lindroth 1976, s. 160 f). Denna bredd

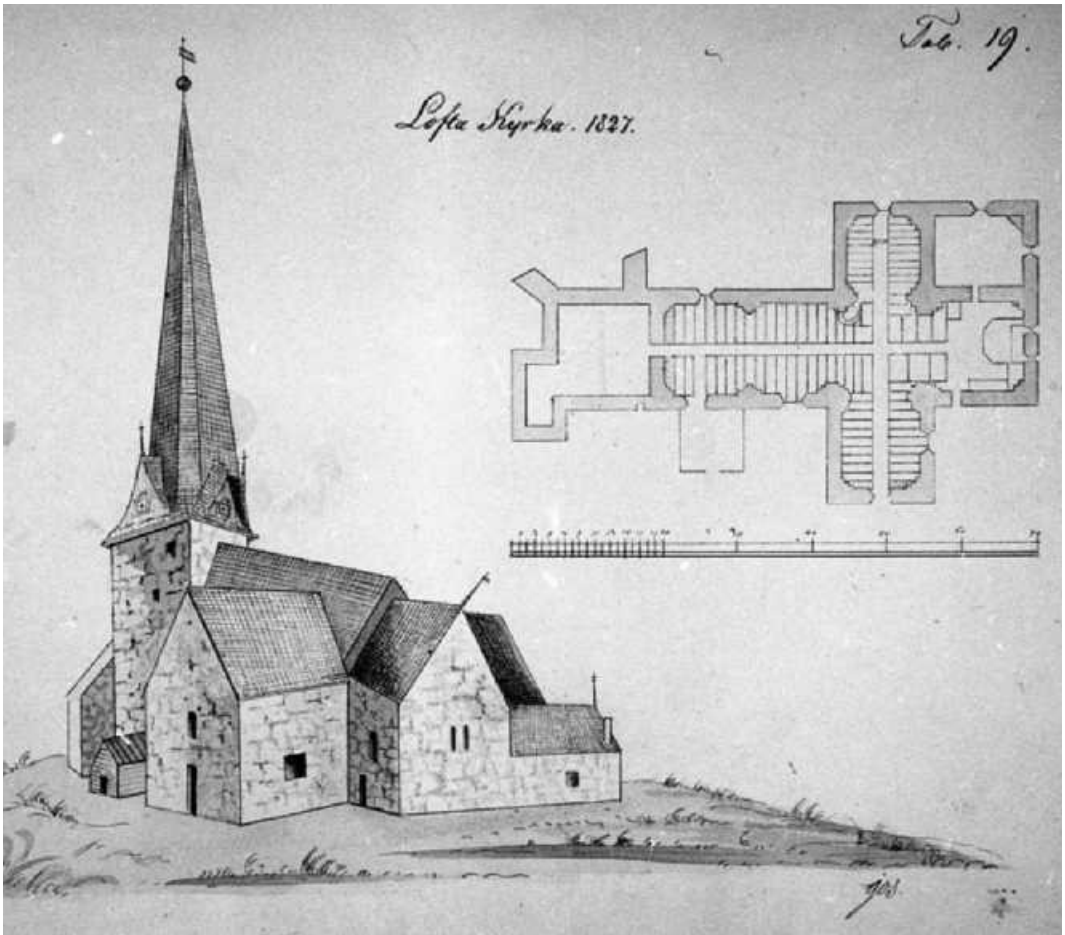

Fig. 1. Lofta gamla kyrka 1827. Konstnären är inte angiven. Det skulle kunna vara konstnären Carl Samuel Graffman som 1827 dokumenterade kyrkan. Signaturen under bilden, jos eller gos, stämmer dock inte med hur Graffman brukade signera sina målningar. Från E. Havtoms samling ur N. o. S. Tjusts häraders antiqvariska förråd. Reproduktion ATA. —Lofta parish church in 1827.

avspeglas i de varierade intressen och forskningsområden som Wallman senare i livet ägnade sig åt. Vid sidan av arkeologin var han en av landets ledande algforskare.

Wallman studerade ett brett utbud av naturvetenskapliga och humanistiska ämnen. Han fick vanligen högst betyg i humanistiska ämnen som antika språk, filosofi och historia. I naturvetenskapliga ämnen var han mera slätstruken. Undantaget är botanik där han briljerade med högsta möjliga betyg. Ämnet var egentligen en kombination av ekonomi och botanik. Det kan synas

som en udda koppling. Om man betänker att samhället var agrart, ekonomin berodde på skördeutfallet och professorernas löner räknades i rågtunnor, blir kombinationen lättare att förstå. Inom botaniken var ett av de viktigaste områdena vid den här tiden sökandet efter ett naturligt system. De tankarna gränsade till filosofi och metafysik, och var viktiga inslag i den tyske idealisten Friedrich Schellings filosofi, som var starkt på modet (Nordin 1987). Systemet gick ut på att finna ut hur alla växter och djur på ett djupare plan är besläktade med varandra. Naturfilosofin

var ett försteg till Darwins utvecklingslära och Wallman var djupt engagerad i den.

För Wallmans filosofiska skolning ansvarade professorer som Benjamin Höijer, Samuel Grubbe och Nils Fredrik Biberger. Höijer introducerade den tyska idealismen i Sverige. Grubbe stod Wallman närmast och var den professor som starkast propagerade för Schellings filosofi. Det var för Grubbe som Wallman 1815 disputerade på en av professorns högromantiska avhandlingar, *De philosophia naturae* (Eriksson 1962, s. 98). Wallmans magisteruppsats bör titeln *De systematibus vegetabilium, qua ratione oeconomicae scientiae profuerint* (Wallman 1815). Båda arbetena handlar om Schellings naturfilosofi och sökandet efter ett naturligt system.

Wallman sökte under 1815 och 1816 en adjunktstjänst och en professur i botanik i Uppsala. Båda gick till andra sökande. Wallman var därför tvungen att åka hem till Östergötland. Det finns i handlingarna inga tecken på att Wallman som student hade mer än ett förstrött intresse för forntiden. Fornforskaren i familjen var i stället hans storebror, Daniel Samuel Wallman, som ledde utgrävningar i Östergötland och brevväxlade med tidens ledande antikvarier. Om bröderna skrev Atterbom och Palmblad i ett brev till Lorenzo Hammarsköld:

»Bland alla dessa personer och af alla de personer, på hvilka de ny-sekteristiska principerna förvidit hufvudet, bli säkert 2 personer bestående vid sunt förnuft, bröderna Wallman, en i antiken af vetenskaperna, den yngre i naturhistorien förhoppningsfull ungdom.» (Palmblad och Atterbom till Hammarsköld 8 november 1811. Citerat efter Frunck 1886, s. 376).

Daniel Samuels karriär blev kort. Under arbete med att dokumentera gravstenar i Linköpings domkyrka ådrog han sig en allvarlig lungsjukdom, sannolikt tuberkulos, som 1818 tog hans liv. Johan Haquin blev förmodligen smittad av sin bror. Hos honom lade sig sjukdomen kroniskt, vilket ledde till en livslång sjuklighet.

Under en sejour i Stockholm från hösten 1816 till våren 1818 arbetade Wallman som lärare och informator. Under denna period förändrades

hans intresse för forntiden radikalt. Då han återvände till Linköping omtalar flera av hans bekanta att han blivit tokig. Det enda Wallman nu ville var att ägna sig åt var fornforskning. Palmblad berättar i ett brev till deras gemensamme vän Atterbom:

»Om Wallman har jag bedröfvande nyheter. Då han för 1 år sedan var i Uppsala var hans helsa förbättrad, hans håg af andra uppväckt, och höll han då på med utgifvande af 3 ser-skilta skrifter: 1, Svenska Folklekar 2, Ett Roman Bibliothek samt 3, Ett utdrag ur Rudbecks *Atlantica*, hvarpå han trodde som på bibeln. Men i höstas dog hans bror: och med det samma förlorade han allt, sedan går han såsom en skugga [Åc] man börjar allvarligt frukta för hans förstånd.» (UUB Palmblad till Atterbom Juli 1819)

Wallman fokuserade på två projekt. Det första var att ge ut *Atlantican* i vad vi skulle kalla en pocketutgåva. Det andra var att ge sig ut på antikvariska resor och fornforska. Av *Atlantican* blev inget, av fornforskningen desto mer. 1819 inledde han en serie antikvariska resor som skulle komma att vara fram till 1835. Vad det var som hände i Stockholm, det som fick Wallman att så fanatiskt vilja ägna sig åt studiet av forntiden, vet vi inte. Men 1818 återvände han till Östergötland som en förändrad man.

Ingen dilettant

Vi har lätt för att se 1800-talets lärda som dilettanter som sprätte runt i olika ämnen. Wallman satsade dock allt på fornforskningen. Jag har i tidigare uppsatser beskrivit en del av hans antikvariska uppdrag och usla livsvillkor. Wallmans seriösa attityd framgår av att han på egen hand skaffade sig kunskaper för att kunna dokumentera fornlämningar på bästa möjliga sätt. En universitetsutbildning är ju främst teoretisk och måste kompletteras med praktiska kunskaper. Hans vän Leonard Fredrik Rääf skrev 1822 till Adlerbeth att Wallman vistades »[...] vid Canalen för att af en Officer derstädes undervisas i teckning, och utrustad med denna nya kunskap samt ett reseanslag från H.K.H. sedermera återbörja sina antiqvariska färder.» (UUB Rääf till Adlerbeth

14 Juni 1822). Kanalen som Rääf nämner är givetvis Göta kanal, ett av Sveriges största byggnadsprojekt, som vid den här tiden drogs fram genom Östergötland. Officerare var utbildade i lantmäteri, kartritning och teckning. Wallman ville lära av de bästa för att anpassa deras tekniker till arkeologin. Man märker en klar förbättring i hans teckningar och uppmätningar efter utbildningen.

Att dokumentera fornlämningar är svårt. De år då Adlerbeth sköt till extra pengar kunde Wallman leja en lantmätare som följde med på resan och hjälpte honom mäta upp fornlämningar. På 1830-talet, då han blivit lektor i historia vid gymnasiet i Linköping, kunde dessutom begåvade elever få följa med. Ibland slog Wallman följe med lokala fornforskare som han utbytte idéer med. Sammantaget kunde resorna bli små expeditioner med ett halvdussin deltagare.

Wallman var en innovatör inom den arkeologiska dokumentationstekniken. I ett brev till Rääf 1819 finns en ritning och utförlig beskrivning på ett egenhändigt konstruerat avancerat mätinstrument som med fördel kan användas »vid mindre höjdmätningar såsom ättehögars» (UUB Wallman till Rääf 23 oktober 1819). Bland instrumentets fördelar framhåller Wallman att det kan hanteras av en ensam antikvarie. Dessutom är det så litet att det kan tas med på resor. Wallman hade i moderna termer konstruerat en portabel enmanstotalstation (fig. 2).

Dilettanteri var bland det värsta Wallman visste. I ett brev till den öländske fornforskaren Abraham Ahlqvist uppmanar han denne att ta med en figur (»tabell») i sin bok om öländska fornlämningar. »Denna Tabell skulle lämna Dilettanter en liten vägledning och för kännare undanröjda all tvåtydighet i beskrifningen.» (KSoGB Wallman till Ahlqvist maj 1823). Dilettant är motsatsen till kännare. Ahlqvist fick under åren många goda råd av Wallman då han färdigställde sin *Ölands Historia och Beskrifning* (Ahlqvist 1825–1827, faksimilutgåva 1979). Män som Wallman och Ahlqvist hade blivit förtörnade om de förväxlats med dilettanter.

Till och med jämfört med nutida professionella arkeologer hade Wallman stor fälterfarenhet. Under mer än 15 år ägnade han varje sommar åt antikvariska resor och utgrävningar. Det

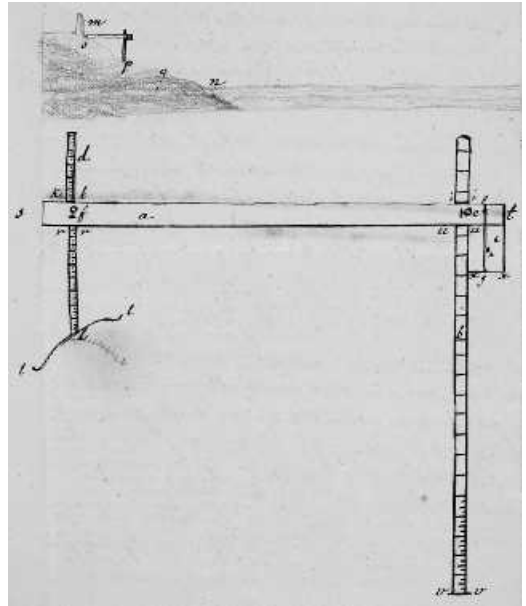

Fig. 2. J.H. Wallman konstruerade under sina första år som resande antikvarie ett portabelt enmansinstrument för att mäta höjden på ättehögar (UUB Wallman till Rääf 23 oktober 1819). —J.H. Wallman invented a portable one-man measuring instrument to determine the height of a barrow.

är relativt få arkeologer som ägnar en så stor del av sitt liv åt fältarbete. Hans brevväxling med Adlerbeth utvecklades till avancerade funderingar om regionala skillnader bland fornlämningar och gravformer. De diskuterade utgrävningar av utvalda fornlämningar för att bestämma deras konstruktion och ändamål. Dessa utgrävningar bör kallas för vad de är: forskningsundersökningar. Samma ämnen som Adlerbeth och Wallman diskuterade kan man numera läsa om i läroböcker i arkeologi. Wallman nådde dit på egen hand genom resor och utgrävningar. Han genomgick en remarkabel utveckling från en romantisk drömmare som ville ge ut Rudbecks *Atlantica* till fullfjädrad arkeolog. Jag tror ingen hade så gott grepp om landets fornlämningar som Johan Haquin Wallman förrän man började med systematiska fornminnesinventeringar på 1920-talet.

Fig. 3. J.H. Wallman ritade under sin dokumentation sommaren 1826 av Lofta kyrka från flera vinklar. Han återgav även olika byggnadsfaser. Den övre bilden visar hur Wallman ansåg att den ursprungliga kyrkan från 1200-talet sett ut. De undre teckningarna visar kyrkan 1826 med tillbyggnader som västtorn och vapenhus. ATA GFO-JAA Volym 10. Reproduktion ATA. —Wallman depicted Lofta church from several angles and produced reconstructions of several building phases.

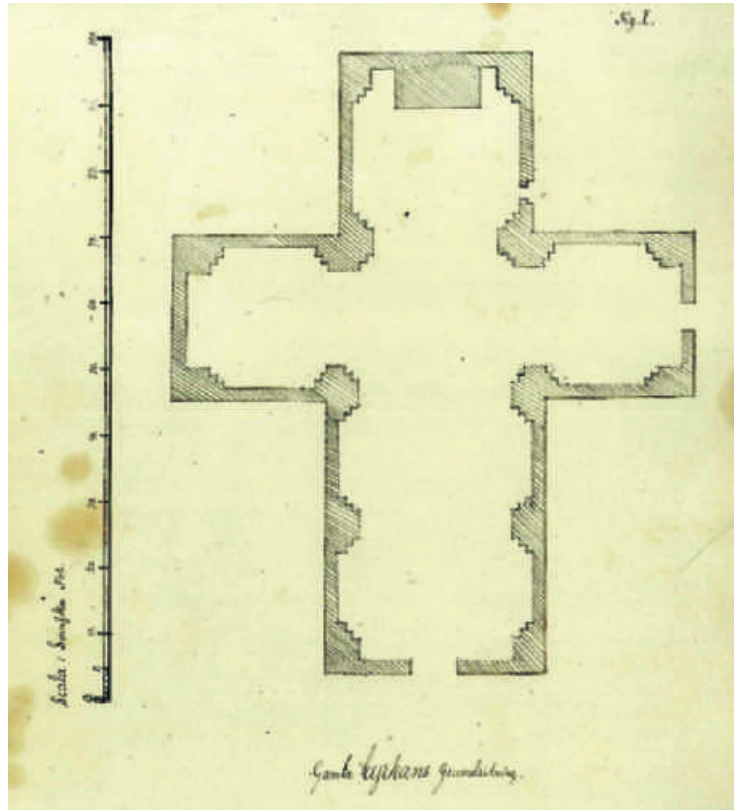
Lofta kyrka

Det var med dessa kunskaper i bagaget Wallman 1826 tog sig verket an att dokumentera medeltidskyrkan i Lofta. Hans dokumentation finns i skriften »Anteckningar om Lofta kyrka i Calmare län» i Götiska förbundets arkiv som numera förvaras i Antikvarisk-Topografiska Arkivet i Stockholm (ATA GFOJAA volym 10). Det är vad vi skulle kalla för en rapport. Den omfattar åtta stora handskrivna sidor. Rapporten beledsagas av en serie teckningar, både av detaljer i kyrkan och av hela byggnaden. Denna rapport sände Wallman till Adlerbeth efter väl förrättat värv. Förutom den färdiga rapporten finns anteckningar och skisser som berör Lofta kyrka i Wallmans kvarlåtenskap som förvaras vid Stifts-

biblioteket i Linköping. Vid sidan av rapport och anteckningar redovisar Wallman preliminära resultat i ett brev till Adlerbeth, skrivet i anslutning till uppdraget (LSB Br 5a Wallman till Adlerbeth juli 1826). Brevet är skrivet i Misterhult där Wallmans vän Loenbom var kyrkoherde. Det var i dennes syster Wallman var förälskad; han passade på att besöka pastorn i samband med sitt uppdrag som kyrkoantikvarie. Adlerbeth och Wallman diskuterar Lofta kyrka i ytterligare brev under 1826 och 1827. Brevet är mer frispråkiga än den officiellt hållna rapporten. De ger god inblick i hur Wallman tänkte då han dokumenterade kyrkan och hur Adlerbeth, som finansär och organisatör, såg på uppdraget.

Generellt håller Wallmans dokumentation hög

Fig. 4. J.H. Wallman skiljde konsekvent på olika faser i Lofta kyrkas byggnadshistoria. Han separerade den äldsta kyrkan från yngre tillbyggnader på skalenliga planritningar. ATA GFOJAA Volym 10. Reproduktion ATA. — Wallman consistently kept the various building phases apart.

nivå. Han arbetar efter sunda principer. Han är helt på det klara med att kyrkan är om- och tillbyggd i flera omgångar. Han mäter upp byggnaden, redovisar den på skalenliga planritningar och ritlar av den från flera olika håll. Både planritningarna och perspektivvyerna av kyrkan är uppdelade så att några redovisar vad Wallman menar är den äldsta kyrkobyggnaden, medan andra redovisar byggnaden i sin helhet med tillbyggnader som torn och vapenhus (fig. 3–4).

I texten redovisar Wallman först iakttagelser om trakten och kyrkans omgivning, därefter allmänna upplysningar om kyrkans ålder och utseende. Han beskriver den sålunda:

»Sjelfva kyrkan är uppförd af gråsten med murbruk, men hvalf och pelare af tegel. Hvalf och pelare i kyrkan äro målade al fresco, med starka och lifliga färger»

Så rör han sig systematiskt genom kyrkan och beskriver del för del av byggnaden. Större delen av rapporten ägnar han åt de vackra kalkmålingarna. Insprängda bland dessa finns byggnadsantikvariska noteringar och uppgifter om kyrkans inventarier (fig. 5).

Wallman förstod grundprinciperna för hur man bör dokumentera en äldre byggnad. Han hade blivit en duglig byggnadsantikvarie på vilket museum som helst. I brevet till Adlerbeth gör han följande iakttagelser:

»[...] att kyrkan, utan att vara bland de äldsta, likväl är af en hög ålder och vid åtskilliga tillfällen förändrad och tillökt. Pelare och hvalf äro fullmålade al fresco, som jag på grundade anledningar förmodar, i slutet af 1300-talet eller början af 1400-talet» (LSB Wallman till Adlerbeth juli 1826)

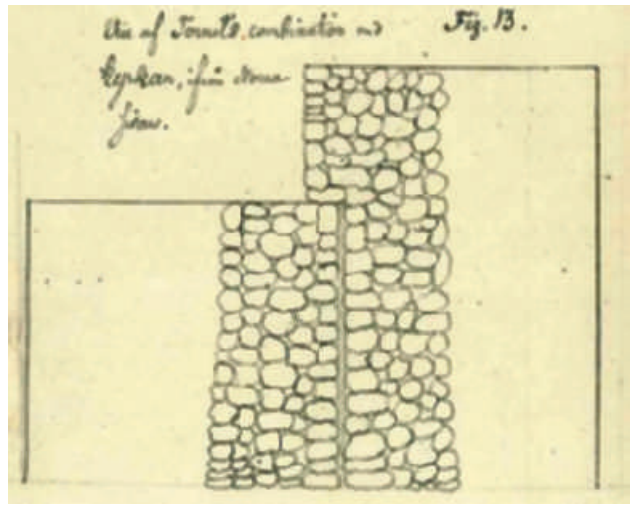
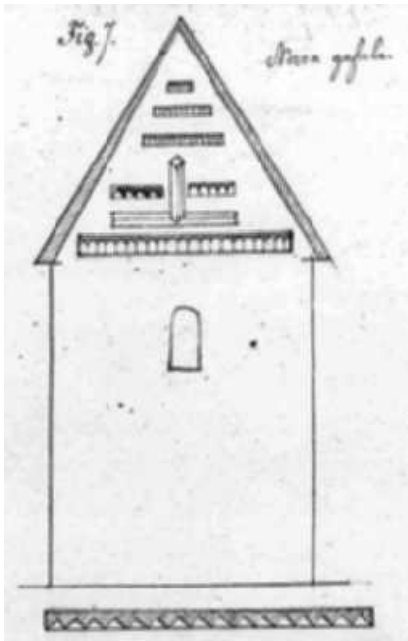

Fig. 5a, b. Förutom att dokumentera byggnaden som helhet specialdokumenterade Wallman detaljer i murverket, här den norra gavelns blindingar. ATA GFOJAA Volym 10. Reproduktion ATA. —In addition to his general documentation of the building, Wallman drew details of e.g. windows and masonry.

Av rapporten, ritningarna och Wallmans resomang runt kyrkans ålder kan man dra slutsatsen att han menar att den ursprungliga byggnaden varit en korskyrka från 1200-talet. Denna har vid ett eller flera tillfällen blivit tillbyggd med västtorn och vapenhus. Av hans beskrivning kan man även sluta sig till att den ursprungliga romanska kyrkan i ett senare skede försetts med tegelvalv, vilket är vanligt i medeltida kyrkor. Valven och väggarna hade sedan pryts med kalkmålningar, dock sannolikt inte al fresco, som är en komplicerad teknik som ytterst sparsamt använts i Norden. Wallman daterar dem till tidiga 1400-talet. Han hade tillgång till prästen och gamla kloka personer i bygden från vilka han säkert fick både skriftlig och muntlig information om kyrkan. Wallmans dateringar kan därför bygga på numera försvunna källor.

Dateringarna stämmer i huvudsak överens med dagens forskningskonsensus. Marian Ullén (2006a, s. 68) skriver dock att Lofta kyrka enligt en avbildning skulle ha varit försett med runt torn. Några spår av ett runt torn står inte att finna

på Wallmans ritningar eller planer. Ullén (2006b, s. 181) daterar kyrkan utifrån byggnadstypologi och likheter med andra kyrkor i norra Tjust till årtiondena omkring år 1300.

Främsta problemet för Wallman var hur han skulle dokumentera kyrkans många vackra målningar. Enligt Wallman fanns det inte mindre än 242 människofigurer, till vilka givetvis kom mängder av andra figurer och dekorelement. Wallman gjorde ett försök att utföra även denna del av dokumentationen. Han konstaterade dock snabbt att det är besvärligt att måla av medeltida kalkmålningar. Varken hans akademiska utbildning eller hans skolning som antikvarie var tillräcklig. Till Adlerbeth skrev han:

»Då jag med hänseende till figurteckning, icke en gång kan räkna mig till Dilettanterne af konsten, har jag hufvudsakligen sökt lemna en noggrann grundritning af kyrkan och dess serskilda delar, teckning af inscriptionerna, och enskildta mera enkla föremål såsom vapen, instrumenter och bohagsting

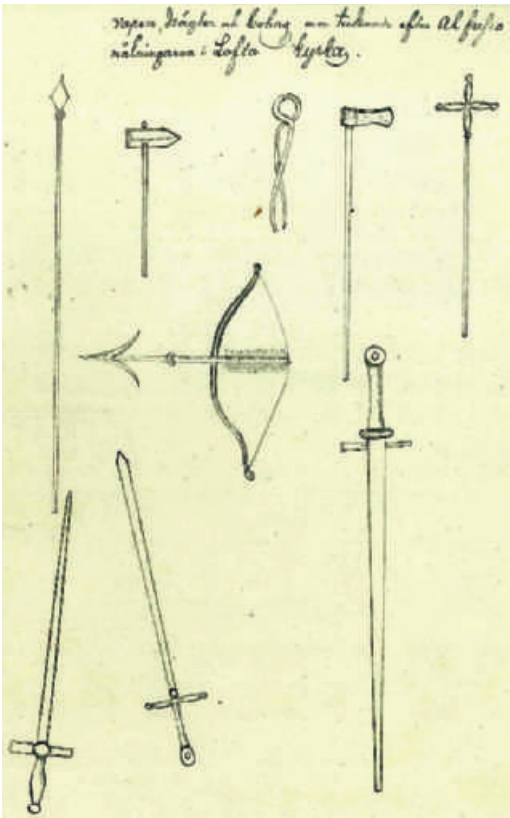

Fig. 6. Wallman försökte själv dokumentera kyrkans målningar som han helt riktigt daterade till 1400-talet. I brev till Jacob Adlerbeth och i sin slutrapport skriver han att han koncentrerade sig på mindre detaljer »som vapen, instrumenter och bohagsting». ATA GFOJAA Volym 10. Reproduktion ATA. —Wallman attempted to document the church murals on his own, concentrating on details of weaponry and utensils.

m.m.» (LSB Wallman till Adlerbeth juli 1826)

Wallmans teckningar i rapporten inskränker sig därmed till just »vapen, instrumenter och bohagsting». Genom hans bevarade anteckningar kan man se att han gjorde tappra men inte helt lyckade försök att måla av kalkmålningarna. Wallman var mycket, men någon konstnär var han inte. Man kan förstå att han undvek att skicka resultaten till Adlerbeth som del av den officiella dokumentationen (fig. 6–7).

Fig. 7. Bland anteckningarna i Wallmans kvarlåtenskap finns akvarellmålningar som visar att han försökte dokumentera de praktfulla målningarna i sin helhet. Scenen framställer (efter *Biblia pauperum*) Joav dödar Avner (2 Sam 3:27). Linköpings Stadsbibliotek B 151. Reproduktion LSB. —Wallman's own attempts to document entire scenes from the murals were less successful.

Wallman insåg att det behövdes en riktig konstnär för att dokumentera målningarna. Denna idé delgav han Adlerbeth som genast nappade på förslaget. »För dina omsorger att afteckna Lofta kyrkas märkvärdigheter får jag serskildt tacka Dig. Förslaget att ditskicka en copierande artist bör verkligen utföras.» (LSB Br 5 Adlerbeth till Wallman 1 augusti 1826).

Man skulle kunna tro att vännerna försökte få tag på en så skicklig konstnär som möjligt för att föreviga kyrkans målningar i all deras glans. Så var inte alls fallet. Wallman är bestämd på punk-

ten att vad som behövs är en *oerfaren* konstnär, ju oerfarnare desto bättre.

»Någon egentlig Konstnär eller Architect behöfves icke, ty hvarken är kyrkans architecture af något utmärkt värde, eller förekommer dervid några svårigheter för granskningen, som jag icke tror mig hafva öfvervunnit [...] att copior af något för sig komne begynnare ofta äro mera trogna och tillförlitliga, än verkliga artisters, hvilkas frihet i utförandet, af så mycken vigt vid egna arbeten, ofta skada efterbildningar.» (LSB Wallman till Adlerbeth juli 1826)

Vad Wallman eftersträvar är att målningarna avbildas så troget som möjligt, inte att de ska utsättas för konstnärlig tolkning. Det Wallman hade behövt var givetvis en kamera. Men sådana fanns inte att uppbringa: det första permanenta fotot togs i Frankrike 1826. Det näst bästa i ett sådant läge är naturligtvis en mänsklig kamera.

Den unge artisten Carl Samuel Graffman

Adlerbeth nappade på Wallmans förslag. Han var en företagsam man som fick saker gjorda. Av ett bevarat PM framgår vilka föranstaltningar han gjorde för att få en konstnär att bege sig till Lofta för att dokumentera kyrkans målningar.

Wallman tipsar i sina brev om att man skulle kunna inhysa en konstnär hos prästen i socknen. Dessutom kom man på att Adlerbeths gamle vän, livmedikus af Pontin, hade en gård i närheten som man också kunde utnyttja som bas. Adlerbeth beslöt att en dokumentation av målningarna var så pass värdefull att han sköt till 25 Riksdaler ur egen ficka som lön åt konstnären.

I PM:et anges att Adlerbeth först vidtalade en konstnär vid namn Lundqvist. Jag har inte lyckats fastställa vem denne var. Att hans namn hamnat i Adlerbeths PM visar att det måste ha funnits åtminstone ett muntligt avtal med honom. Den som i slutänden utförde uppdraget var dock Carl Samuel Graffman (1801–62). I PM:et är Lundqvists namn överstruket och i stället har Adlerbeth skrivit in Graffmans. Det finns ett bevarat kontrakt mellan Adlerbeth och Graffman av den 30 juni 1827. Graffman förbinder sig att ofördröjligen »afteckna målningarna i Lofta Kyrka.»

Dessutom får han mot noggrann kvittens låna Wallmans rapport från föregående sommar, inklusive »38 teckningar». Detta var en stor ynnest. Adlerbeths käraste ägodelar var hans egna och andras antikvariska anteckningar. Av hans dagbok framgår hur han om kvällarna sitter och studerar eller skriver av handlingar han lånat.

Graffman begav sig snabbt iväg till Lofta. Det vet vi för att han därifrån skrev ett bevarat brev till Adlerbeth. Här beskriver Graffman arbetet. Han har träffat Wallman på plats. Graffman beskriver mötet med den otursförföljde fornforskaren som »Jag lärde att i honom känna icke allenast en lär, men äfven en mycket god och bra karl» (ATA GFOJAA Graffman till Adlerbeth 31 juli 1827). Mötet blev kort. Wallman hann inte stanna i Lofta mer än ett dygn. Sedan var han tvungen att följa sitt kall och ge sig ut och spana efter nya oupptäckta fornlämningar. 1827 gick färden till Östergötlands skärgård.

Graffman skriver till Adlerbeth att arbetet huvudsakligen gick bra. Han har dock stött på några problem: »...ännu återstå lite för mig i Lofta antalet af Figurerna är ej många men jag har svårt att komma åt se dem nere på golfvet utan för ha ställning til dem, och det senar mig lite» (ATA GFOJAA Graffman till Adlerbeth 31 juli 1827). Graffman gör en intressant konstnärlig bedömning av målningarna: »... vissa saker i dessa målningar äro ej så illa, så at man kan med säkerhet lita på at den tiden kunde ej [i] Sverige bättre målas» (ATA GFOJAA Graffman till Adlerbeth 31 juli 1827). På Adlerbeths och Graffmans tid fanns många fler bevarade medeltida kyrkor med kalkmålningar. Graffman hade alltså ett jämförelsematerial som gått förlorat. Det finns inga skäl att tvivla på hans bedömning att målningarna i Lofta kyrka höll hög klass. Kvaliteten framgår inte minst av Graffmans egna avbildningar (fig. 8 a–d). Av bilderna framgår att den medeltida konstnären som förlaga för vissa scener använt sig av den strax efter mitten av 1400-talet publicerade och i flera versioner spridda bildbibeln *Biblia pauperum*, som han följt mycket nära. Målningarna har alltså utförts någon gång mellan 1460-talet och 1500.

Här följer i brevet ett avsnitt om hur betalningen för uppdraget ska ske. Eftersom vi inte vet vad Adlerbeth och Graffman kom överens

om i detalj innan målaren lämnade Stockholm och baronens svarsbrev av allt att döma inte är bevarat, har jag inte lyckats reda ut alla turer. Att Adlerbeth besvarat Graffmans brev vet vi genom att han på Graffmans brev har gjort noteringen »Mottaget och besvaradt 3/8 1827». Resultatet av brev och avtal går dock i viss mån att rekonstruera. På förslag från Wallman begav sig Graffman efter väl förrättat värv till Adlerbeths gods Ramsjöholm utanför Huskvarna. Detta vet vi genom att Graffmans målningar från sommaren 1827 är bevarade. Sammanlagt finns drygt tjugo akvarellmålningar i folioformat, de flesta från Lofta kyrka. Några målningar är dock från Rumskillas, Svarttorps och Vallerstads gamla kyrkor. Dessa måste Graffman ha passerat på vägen mellan Lofta och Ramsjöholm. Att han tog sig tid att kopiera målningar i andra kyrkor visar att färden tog tid och att han måste ha tillryggalagt större delen av sträckan till fots. Avsikten var att Wallman skulle ha begett sig till Ramsjöholm tillsammans med Graffman. Adlerbeth hade sedan länge bjudit in honom och såg ivrigt fram mot att träffa sin vän. Wallman blev emellertid föränsad eftersom han ville närvara vid en viss Holmbergers bröllop. Att Graffman besökte Ramsjöholm kan man utläsa av Wallmans hälsning: »Om Graffman är på det äfven för målare högst intressanta Ramsjöholm så var ynnestfull och helsa honom.» (LSB Br5a Wallman till Adlerbeth 31 augusti 1827).

Genom de bevarade målningarna får vi anta att Graffman fullgjorde sitt uppdrag med all heder. De är verkligen värda sina 25 riksdaler. Adlerbeth hade all anledning att vara nöjd med den unge artisten. Därmed försvinner Carl Samuel Graffman ur arkeologihistorien.

Målarens fortsatta karriär gick både bra och dåligt. Han slog igenom ungefär vid den tid som Adlerbeth lejde honom att måla av kalkmålningarna i Lofta kyrka. Särskilt uppskattade var hans landskapsmålningar. Några år senare fick han tillräckligt med stipendier för att kunna resa till Skottland. Där skulle han på allmän begäran måla av de landskap som beskrivs i Sir Walter Scotts romaner. Scott var den store författaren på modet, även i Sverige (Lindström 1925). Hans medeltidsromaner påverkade i hög grad den tidiga arkeologin. Fornforskare insåg att det förflutna varit befolkat av människor av kött och blod

och inte av sagoväsen (Kehoe 1991). Det blev på modet att bege sig till ruiner och utforska dem på jakt efter de svunna världar som Sir Walter beskrev. Trots vad som kan synas vara en naiv inställning finns många av arkeologins grundförutsättningar i intresset för Scotts romaner: bland annat just viljan att utforska fornlämningar. Ruinforskning utvecklades till arkeologiska inventeringar och utgrävningar. Att man tog böckerna på allvar framgår av att Scott var på förslag som ledamot av Vitterhetsakademien, vid denna tid den svenska myndighet som handlade ärenden om fornlämningar (Bachman 1969, s. 19).

När Graffman återvände till Sverige började det gå utför. Han drabbades av sinnessjukdom och hamnade på mentalsjukhus. Där tillbringade han nästan 30 år (Nilsson 2005). Hans målningar från sjukdomstiden är mörka och deprimerade, långt från de ljusa kalkmålningarna från Lofta kyrka. Hans kopior av medeltida kalkmålningar har hittills inte uppmärksamats av konsthistorien, men ett närmare studium av dem skulle utan tvekan löna sig.

Att dokumentera en kyrka förr och nu

Wallmans antikvariska verksamhet präglas av en seriös och hängiven inställning. Man kan tycka att hans specialämne från universitetet, botaniken, ligger långt från arkeologin. Torkel Molin (2003) menar emellertid att Wallmans naturvetenskapliga sätt att tänka låg bakom hans sätt att närma sig fornforskningen. Bland annat utvecklade Wallman en avancerad nomenklatur (Wallman 1838). År 1828 vann han för andra gången Vitterhetsakademiens stora pris för en avhandling som dock inte kom att tryckas förrän 1838. »När lämningarna skall beskrivas, enligt Wallmans metodik, följer forskaren helt enkelt en på förhand uppgjord mall, precis som naturalhistorikern gör när denne följer Linnés metod för växtbestämning.» (Molin 2003, s. 175 f).

Wallman arbetade på sin prisuppsats under den tid då han dokumenterade Lofta kyrka. I tillägg till Molins iakttagelser om Wallmans bruk av naturvetenskaplig metodik då han klassificerade fornlämningar vill jag framhäva hur starka intryck antikvarien hade tagit av den tyska idealismen, där särskilt Schelling var avgörande. Filosofin var den drivande kraften bakom det för-

Fig. 8 a. På Wallmans inrådan skickade Jacob Adlerbeth 1827 den unge konstnären Carl Samuel Graffman till Lofta kyrka för att dokumentera kalkmålningarna. Bilden visar Nådastolen (möjligen på östväggen ovanför altaret), Gud Fader med den korsfäste Kristus och Helige Andes duva. Konstnären har inte helt förstått de omgivande evangelistsymbolerna. Ovanför syns änglar med pinoredskapen. KB S 48. Reproduktion KB. —Painter C.S. Graffman produced copies of the the late 15th century murals in Lofta Church in 1827.

b. Den helige Hippolytus martyrium, kalkmålning i Lofta kyrka, kopierad av C.S. Graffman. Den enda svenska framställningen av honom i Sverige som tidigare var känd fanns i den nu brunna Södra Råda kyrka i Värmland. KB S 48. Reproduktion KB. —The martyrdom of St. Hippolytus, mural in Lofta copied by C.S. Graffman.

c. De fyra s.k. huvudjungfrurna, Barbara, Margareta, Katarina och Dorotea. Kalkmålning i Lofta kyrka, kopierad av C.S. Graffman. KB S 48. Reproduktion KB. —Saints Barbara, Margaret, Catherine, and Dorothy, murals in Lofta copied by C.S. Graffman.

d. Tre scener i Lofta kyrkas kalkmålningar, som nära följer *Biblia pauperum*, kopierade av C.S. Graffman. T.v. Drottning Isebel hotar att döda profeten Elia (1 Kon 19:2), i mitten Davids triumf: David, med Goliats huvud, tas emot av Jerusalems döttrar. T.h. Jesu intåg i Jerusalem. KB S 48. Reproduktion KB. —Queen Jezebel threatens to have Elijah killed (1 Kings 19:2), David with the head of Goliath, and Christ entering Jerusalem, murals closely following the *Biblia pauperum*, copied by C. S. Graffman.

nyade intresset för fornforskning och arkeologi under det tidiga 1800-talet, inte minst i Götiska förbundet. Man ansåg att forntid, nutid och framtid är organiskt förbundna i en kosmologisk process i vilken Gud uppenbarar sig. Forntiden var den period då människan stått Gud som närmast. Därför var det av avgörande vikt att studera det äldsta förflutna för att kunna återvinna forntidens visdom.

Wallman verkade i en tid före all formell arkeologiutbildning. Sina kunskaper hade han utslutande skaffat sig genom erfarenhet. Detta gör hans avancerade dokumentation av Lofta kyrka än mer imponerande. Han resonerade ofta så förnuftigt då han genomförde arkeologiska fältarbeten och inventeringar att han borde lyftas fram som Sveriges förste arkeolog. Det är intressant att sätta in hans arbete i ett större skeende och jämföra med modern byggnadsantikvarisk dokumentation.

Gunhild Eriksson (2005) menar att egentlig byggnadsarkeologi kom igång i mitten av 1800-talet. Främst är det Carl Georg Brunius och hans arbete med Lunds domkyrka 1830–60, som markerar dess inledning (ibid. s. 14). Under detta tidiga skede, menar Eriksson, arbetade man inom en konsthistorisk ram. Det var byggnadernas stilhistoria man ville dokumentera. På vissa sätt stämmer detta in på Wallman. Han talar om stilar och reder så gott han kan ut byggnadsfaser. Eriksson poängterar en sammansatt analys som central för byggnadsarkeologin. En antikvarie ska ta hänsyn till byggnadsfaser, byggnadens tredimensionalitet, hur byggnaden använts under olika perioder och också studera icke-mätbara egenskaper som kan vara meningsbärande för hur en byggnad upplevs. Jag tror att Wallman hade instämt i stora delar av hennes synsätt, men också att han hade tyckt det är alltför snävt och att det objektifierar byggnaden. Han skulle ha menat att Eriksson analyserar byggnader som döda ting, inte som föremål organiskt förbundna med forntid, framtid och antikvarien själv, och beklagat detta.

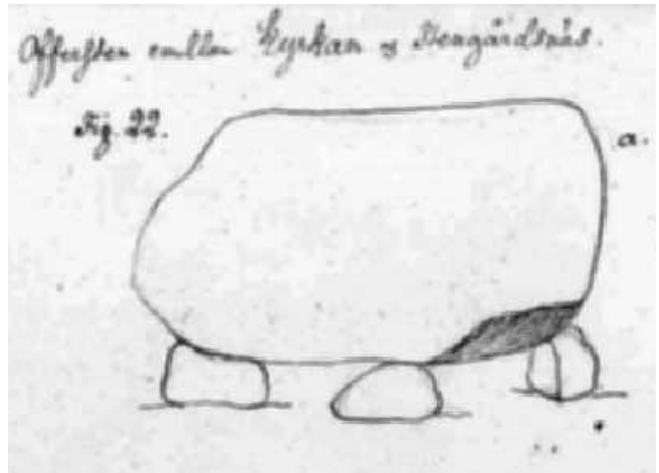
Wallmans inställning till antikvariskt arbete skiljer sig därmed på flera intressanta sätt från modern byggnadsdokumentation. Kanske kan vi lära oss något av honom? Hans dokumentation är en totaldokumentation i flera lager. Förutom

själva byggnaden dokumenterade han dess omgivning. Det är inte bara kulturhistorien som är intressant, utan även naturen. Wallman menar att Loftatrakten är ett »öfvergångsland» som »mer likna Östergötland än Calmarelän». Wallman beskriver landskap, närliggande fornlämningar och märkvärdigheter. Han dokumenterar ortnamnen i trakten som han menar har relevans för hur man ska förstå bygden i äldre tid. Han länkar kyrkan till forntida kult: »de flesta rätt gamla kyrkor äro anlagda vid af hedendomen helgade ställen». Som stöd för sina teorier hittar han två »tingskretsar» vid Tingstad. Gården Harg ligger alldeles i närheten. Ortnamnet Harg kan vara ett minne av forntida kult. Sydost om kyrkan hittar han en stor sten uppallad på några mindre, troligen en gravöverbyggnad från romartiden eller folkvandringstiden. »Deribland förekommer ett på trenne underliggare hvilande, hvilket skulle kunna anses såsom en offersten (altarbord).» Det är tveksamt om denna märkvärdighet har bevarats. Den verkar i alla fall inte ha blivit klassad som fornlämning i Fornminnesregistret. Som på så många håll hade en omfattande förstörelse drabbat traktens fornlämningar redan före Wallmans tid: »SO om kyrkan finnas på en betesmark flera orubbade hemispheriska stenkummel ibland en mängd mer eller mindre förstörda, och på samma ställe några utan ordning spridda stenblock, hvilka, som det tyckes, blifvit vid vägrödjningen ifrån sina platser bortförda.» Om man ska sammanfatta Wallmans förhållningssätt är hans målsättning att beskriva trakten som helhet, inte bara kyrkobyggnaden. Hans inställning är holistisk och skiljer sig från sentida byggnadsantikvariers snävare inställning till sina objekt (fig. 9).

Wallman var en skicklig inventerare. Om man jämför hans rapport med Fornminnesregistret lyckades han snoka rätt på de flesta ovan jord synliga fornlämningar runt kyrkan som vi känner till idag. Hans uppgifter om »tingskretsar» vid Tingstad stämmer med två stenkretsar, Lofta 250:1 och 250:2, en knapp kilometer nordost om kyrkan. Hans uppgifter om skadade fornlämningar sydost om kyrkan kompletterar Fornminnesregistret: de är idag borta.

Wallman går ännu ett steg längre. En byggnad är inte ett dött ting. Därför är det inte bara kyrkobyggnaden som är intressant, utan även de

Fig. 9. Wallmans dokumentation av Lofta kyrka var mer djuplodande och ingående än många sentida byggnadsdokumentationer. Han dokumenterade kyrkans omgivning, ortnamn, legender och kringliggande fornlämningar. Bland annat hittade han denna »offersten» eller »altarbord» intill kyrkan, en gravform från romartiden eller folkvandringstiden. —Wallman saw his remit as much wider than that of a modern building archaeologist. Here is his depiction of a 1st Millennium AD grave monument in the vicinity of Lofta church.

legender och berättelser som finns om den. På så vis skiljer sig Wallmans från Eriksdotters synsätt. Eriksdotter vill betrakta byggnader ur flera olika perspektiv. Hennes utblickar blir trots allt jämfört med Wallmans något begränsade. För Wallman var byggnader levande kulturarv med berättelser och händelser ännu ekande under kyrkvalven. Bland hans anteckningar finns flera legender:

»... att sju rövare bott i kamrarna i Tornet i sju år; och uppehållit sig af rof. Omsider tågar de bort, under det att folket voro i kyrkan, då de gingo igenom kyrkan fram i Högchoret, der de på Altaret nedsatte en kalk eller kappe af silfver, och sade ›Sju äro vi och sju år hafva vi bott här.› De tackade också för rummet och gingo sin väg. De uppehöll sig med får, som de stulo på marken och gårderna i tragten deromkring.» (LSB W 151)

När man läser Wallmans rapport och anteckningar inser man att världen verkligen har avförtrollats och hur mycket som för alltid har försvunnit. Wallmans sätt att tänka och närma sig forntiden är ett utmärkt exempel på romantikens holistiska synsätt. Allt i tillvaron hänger samman. Detaljer går inte att separera från sin kontext. Det finns saker att ta fasta på i hans sätt att närma sig det förflutna.

Lofta blev den enda kyrka som Wallman total-

dokumenterade. Han gjorde dock stora insatser även för andra kyrkor. I Småland, på Öland och på Gotland dokumenterade han mängder av gravstenar och byggnadsdetaljer i kyrkobyggnader (Boström 1966, s. 48 f). Hemma i Linköping dokumenterade han 1830 gravstenar i Domkyrkan (Westling 1923, s. 288). Wallman delade frikostigt med sig av sina resultat till andra forskare som publicerade hans kyrkodokumentation, ofta utan att ange källan. Sålunda finns uppgifter från Wallman i Abraham Ahlqvists arbete om Öland (1825–27) och Nils Isak Löfgrens arbete om Kalmar län (1828). En del av Wallmans teckningar återfinns i original eller som kopior i Nils Månsson Mandelgrens arkiv i Lund. Bland annat finns där kopior och original av Wallmans teckningar från Lofta kyrka, inklusive ett av hans försök som akvarellmålare (http://130.235.242.95/mandbild/4/Linköpings_stift/Lofta/index.htm.) Ragnhild Boström (1966, s. 48–51), en av de få som granskat denna del av Wallmans antikvariska verksamhet, framhåller betydelsen av hans insatser och hans skicklighet som antikvarie.

Götiska antikvarier

Götiska förbundet och dess ledare Jacob Adlerbeth menade verkligen allvar med att vilja värna landets fornlämningar och minnesmärken. Adlerbeth agerar som projektledare när han först sänder Wallman och sedan Graffman till Lofta för att rädda det som räddas kunde. De bevarade

delarna av Adlerbeths dagbok är i långa stycken memoranda för en antikvarie med övergripande ansvar för landets fornlämningar och arkeologiska forskning. Detta ansvar tog han på sig av egen fri vilja och utan anspråk på ersättning. Adlerbeth beskriver hur han skjuter till pengar ur egen ficka för att täcka kostnader för antikvariska resor och uppgifter. Han skriver av andras anteckningar om fornlämningar och lägger in i sitt eget arkiv. På så sätt har flera journaler bevarats som annars hade gått förlorade. Adlerbeths kvarlåtenskap är att likna vid ett Antikvarisk-Topografiskt Arkiv långt innan detta var påtänkt från officiellt håll. Han redigerade och kommenterade antikvariska uppsatser till Götiska förbundets tidskrift *Iduna* och till Vitterhetsakademien. Han var därmed involverad i nästan all svensk antikvarisk forskning. Varje vecka, ofta till och med dagligen, umgicks han med antikvarier och fornforskare som han förde långa samtal med. Adlerbeth var navet i den svenska fornforskningen. Hans roll för arkeologins framväxt förtjänar att lyftas fram på ett helt annat sätt än vad som varit fallet. Wallman var en av Adlerbeths allra närmaste vänner. Han var nog den ende som i längden kunde matcha baronens smått fanatiska intresse för forntiden. Wallman var under 1820- och 30-talen Adlerbeths förlängda arm i det självpåtaga kallet att rädda så mycket av det forntida arvet som möjligt.

Den fornforskning som bedrevs av medlemmar i Götiska förbundet och andra antikvarier under tidigt 1800-tal var präglad av romantiska föreställningar om forntiden och världens beskaffenhet. Wallman var långt ifrån ensam att vara påverkad av den tyska idealismen. Som en del av detta smått mystiska sätt att tänka såg man världen som en helhet. Forntid, nutid och framtid var förenade. Fornlämningar, ortnamn, folkvisor och naturföreteelser var förbundna med oss. Det gick inte att dra någon gräns där arkeologin slutade och andra verksamheter tog vid. Den arkeologi man bedrev var baserad på studier ute i det fria. En forskare måste dokumentera en plats i dess helhet för att kunna förstå den. För att kunna dokumentera en plats måste han åka dit och uppleva den. Bröderna i Götiska förbundet gjorde ofta antikvariska resor och dokumenterade mängder av fornlämningar.

Under senare delen av 1800-talet utvecklades arkeologin och andra humanistiska ämnen till alltmera museibaserade discipliner. Forskare rörde sig allt mindre ute i terrängen. Att dokumentera platser var inte längre nödvändigt för att förstå forntiden. En forskare skulle i stället sitta i lugn och ro i sin museisamling och metodiskt bestämma forntida föremål. På grundval av detta arbete kunde han göra utsagor om forntiden (Ljungström 2004). Forskare skulle inte själva längre utföra fältarbete utan bara ta emot och studera föremål som flöt in till museets samlingar. Ur detta föddes typologin och detaljerade kronologiska system.

Därmed trängdes Wallmans, Adlerbeths och Graffmans sätt att närma sig forntiden och världen undan. Wallmans fantastiska metodik att totaldokumentera en kyrka glömdes bort. Arkeologin slog in på en annan väg. Fornforskarna under romantiken har därefter framställts som småtokiga kufar. Jag hoppas att denna uppsats visar att vi har saker att lära oss av Magister Wallman och hans samtid!

Ett sista mysterium

Wallmans kvarlåtenskap skingrades efter hans död. Handlingar som rör hans arbete med Lofta kyrka återfinns i flera arkiv. Det har tagit mig lång tid att spåra vad som hände 1826 och 1827 och att klargöra Adlerbeths, Wallmans och Graffmans insatser.

Minst ett mysterium har jag inte lyckats lösa. Vilken väg vandrade egentligen Graffmans målningar innan de slutligen hamnade på Kungliga Biblioteket? Av allt att döma gick Graffman som sagt under sensommaren 1827 från Lofta till Adlerbeths gods i Ramsjöholm utanför Huskvarna. Han måste ha återlämnat Wallmans rapport och teckningar som han tidigare på året lånat av baronen: de finns numera i Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv i ATA. Det är den offentliga, antikvariska delen av Adlerbeths kvarlåtenskap. Graffmans målningar borde ha hamnat bland Adlerbeths övriga kvarlåtenskap i ATA och inte på Kungliga Biblioteket. Adlerbeth var mycket rädd om sina »antiquariska upplysningar». Det är uteslutet att han frivilligt skulle ha gjort sig av med något så viktigt och vackert som Graffmans målningar.

I KB:s katalog finns en kort notering om dem: »Förärade till K. Bibl. F skepps-ombudsmannen C. M. Ringstén d. 25 nov. 1853 (genom B. A. Rappe).» Hur Graffmans målningar har kommit i Ringsténs ägo framgår inte. 1853 hade Adlerbeth varit död i nio år. Det är möjligt att Ringstén lånat dem av Adlerbeth och inte lämnat tillbaka dem innan baronen gick bort. Ett annat alternativ är att en del av Adlerbeths kvarlåtenskap av någon anledning kom på drift. Förloppet då Adlerbeth dog och hans litterära kvarlåtenskap togs om hand av hans barndomsvän Rääf är väl dokumenterat (Östergren 1984). Rääf var lika noga med att spara allt fornt som Adlerbeth. Han såg det som en hederssak att den döde vännens handlingar togs om hand på bästa sätt. Detta alternativ verkar därför mindre troligt.

Ringstén och Adlerbeth kan ha varit bekanta. En J. M. Ringstén skrev ett brev till baronen den 20 juli 1844. I brevet ber Ringstén om Adlerbeths stöd i riksdagen för att genomföra förbättringar för sjömanshuset i Kalmar. Av brevet framgår att de vid denna tid inte är närmare bekanta (ATA GFOJAA 20 Ringstén till Adlerbeth 20 juli 1844). Denne J. M. Ringstén kan vara en annan person än den C. M. Ringstén som skänkte målningarna till KB. Det kan röra sig om en släkting eller om en felskrivning. Eftersom Adlerbeth avled bara en dryg månad efter det han fått brevet är det tveksamt om han hann utveckla någon närmare relation till Ringstén. I brevet sågs ingenting om Lofta kyrka eller Graffmans målningar.

Ett alternativ är att målningarna hade förvarats av Wallman. Han avled den 25 juni 1853. I november samma år lämnades Graffmans målningar in till Kungliga Biblioteket. Vi vet att en del av Wallmans kvarlåtenskap skingrades direkt efter hans död. Bibliotekarien Levin Christian Wiede försåg sig med buntar av papper ur kvarlåtenskapen innan Wallmans syster satte stopp för honom (UUB Beata Wallman till Rääf 25 juli 1853). Kan Graffmans målningar ha funnits bland de papper som Wiede kom över? Kom de på så vis på drift i några månader för att slutligen hamna hos Ringstén som i sin tur lämnade dem till KB? Hur som helst finns det detaljer som jag inte lyckats reda ut. I dessa kan finnas bortglömda guldkorn ur arkeologins historia.

Redaktionen tackar varmt Ingalill Pegelow för hjälp med identifieringen av motiven för C.S. Graffmans kopior av kalkmålningarna i Lofta.

Referenser

Otryckta källor

- Antikvarisk-Topografiska Arkivet (ATA): Götiska Förbundet och Jacob Adlerbeths Arkiv (GFOJAA) Volym 10, 19, 20; Sockenkapsel och bildarkiv Sm Lofta socken
- Folkklivsarkivet i Lund: Mandelgrens samling. Serie 5 Anteckningar om kyrkor
- Kalmar Stifts- och Gymnasiebibliotek (KSoG): Abraham Ahlqvists samling, brev från Johan Haquin Wallman
- Kungliga Biblioteket (KB): Carl Samuel Graffmans målningar från Lofta kyrka (S48 folio)
- Linköpings Stadsbibliotek (LSB): Wallmans samling brev från Jacob Adlerbeth till Johan Haquin Wallman Br5; Br5a; Wallmans samling B 151
- Riksarkivet (RA): Statsrådsberedningens protokoll 1825 Ecklesiastikexp. Statsrådsprot. och allm. beredn. Protokoll januari 1825.
- Uppsala Universitetsbibliotek (UUB): Jacob Adlerbeths dagbok volym 1–3: UUB 850a 1809–17, UUB 850b 1818–22, UUB 850c 1823–30: Leonard Fredrik Rääf, Rääf volym 1, 4, 15; Brev till Per Daniel Amadeus Atterbom G8e

Litteratur

- Ahlqvist, A., 1825–1827. *Ölands Historia och Beskrifning*. Faksimilutgåva 1979. Uppsala.
- Bachman, M-L., 1969. *Studier i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens historia*. KVHAA Handlingar Historiska Serien 14. Stockholm.
- Boström, R., 1966. *Kyrkor på Öland. Inledning: översikt av de skriftliga källorna*. Stockholm.
- Eriksdotter, G., 2005. *Bakom fasaderna: byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*. Lund Studies in Medieval Archaeology 36. Lund.
- Eriksson, G., 1962. *Elias Fries och den romantiska biologien*. Lychnos-biblioteket. Studier och källskrifter utgivna av lärdomshistoriska samfundet. Uppsala.
- Frunck, G., 1886. *Brefrörande nya skolans historia*. Uppsala.
- Kehoe, A.B., 1991. *The Invention of Prehistory*. *Current Anthropology* 32:4. Chicago.
- Landen, L., 1997. *Jacob Adlerbeth*. Filologiskt arkiv 39. KVHAA. Stockholm.
- Lindroth, S., 1976. *Uppsala universitet 1477–1977*. Uppsala.
- Lindström, E., 1925. *Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850*. Göteborgs Högskolas årsskrift. Göteborg.
- Ljungström, O., 2004. *Oscariansk antropologi: etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal*. Hedemora/Uppsala.

- Löfgren, N.I., 1828. *Kalmar och dess stift i Småland*. Kalmar.
- Molin, T., 2003. *Den rätta tidens mått. Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. Skrifter från forskningsprogrammet Landskapet som arena 6. Institutionen för historiska studier, Umeå universitet.
- Nicklasson, P., 2008. Johan Haquin Wallman, Sven Nilsson och den moderna arkeologins genombrott. *Fornvännen* 103.
- 2009a. Johan Haquin Wallman: Sveriges förste arkeolog? *Personhistorisk tidskrift* 105 (2009:1). Stockholm.
 - 2009b. Birkas belägenhet. En 1800-talsdebatt med sentida ekon. *Fornvännen* 104.
 - 2009c. En romantida guldring från Misterhults skärgård. Johan Haquin Wallman och de arkeologiska dubbletterna. *Fornvännen* 104.
- Nilsson, S.Å., 2005. *Fragment av liv. En biografi över landskapsmälaren Carl Samuel Graffman*. Stockholm.
- Nordin, S., 1987. *Romantikens filosofi. Svensk idealism från Höjter till hegelianerna*. Lund.
- Ullén, M., 2006a. Medeltidens kyrkor. *Småland. Landskapets kyrkor*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- 2006b. Smålands kyrkor – kulturarv och bebyggelsehistoria. *Småland. Landskapets kyrkor*. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Wallman, J.H., 1815. *De systematibus vegetabilium, qua ratione oeconomicae scientiae profuerint I–II*. Uppsala.
- 1838. Öfversigt af Svenska fornlemningar, med anvisning till deras kändedom och beskrifning. *KVHAA:s Handlingar* 14. Stockholm.
- Westling, F., 1923. Gravstenen över Sverker den äldres son Johan. *Historisk tidskrift* 43. Stockholm.
- Östergren, S., 1984. *Förteckning över Götiska förbundets och Jacob Adlerbeths arkiv*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer. Stockholm.

Summary

Modern archaeologists tend to look with scorn on antiquarianism and early archaeology during the 19th century. We think that antiquarians were dilettantes and that excavation and fieldwork were like looting, ravaging our past.

There were in fact engaged, serious and skilful antiquarians. A leading Swedish one during the early 19th century was Johan Haquin Wallman (1792–1853). His literary estate is enormous and gives rare insights in how an early antiquarian worked. Wallman was no dilettante. He used every skill available to rescue as much information about the past as possible. At the University of Uppsala his best subjects had been history, classical languages and, especially, botany. For some reason Wallman decided in 1818 to devote himself to the study of prehistory. From 1819 he made antiquarian travels across southern Sweden almost every year, until he finally became too old and sick in the 1830s.

Jacob Adlerbeth (1785–1844) was the driving force in the patriotic association Götiska förbundet and also Wallman's close friend. In 1826 Adlerbeth asked Wallman to go to Lofta in eastern

Småland to document a Medieval church that was slated for demolition. He accepted the task. The documentation is very good. Wallman discerned various building phases and produced a broad documentation of the church and its surroundings. He would have been a good church antiquarian at any museum today. In some aspects his documentation is more comprehensive than modern accounts. Wallman was a fullfledged Romantic. He was deeply influenced by German idealists such as Friedrich Schelling. To them, the world was immaterial and consisted of forces united under God. Ancient monuments, prehistory and the antiquarian were organically united.

There were beautiful murals in the church. Wallman tried, but failed to document them. Instead he and Adlerbeth decided to hire a young artist, Carl Samuel Graffman (1801–62) to do the job. Graffman travelled to Lofta in 1827 and copied the murals. He would later become an artist of some renown. His landscapes were particularly appreciated. Unfortunately he fell victim to mental illness and spent most of his last 30 years in an asylum.

Adlerbeth was a driving force in Swedish antiquarian research. He acted as a project director, sponsoring both Wallman and Graffman, as well as other antiquarians. It was Adlerbeth who made the documentation of the church possible. His importance for the formation of the early

Swedish archaeology has been greatly underestimated.

The documentation from Lofta church has been scattered and is currently kept in several archives. It is sometimes very hard to piece together the history of archaeology.